

5. Бурдьє П. Социология социального пространства : пер. с фр. / П. Бурдьє ; отв. ред. перевода Н. А. Шматко. — М. : Ин-т эксперимент. социологии ; СПб. : Алетейя, 2007. — 288 с.
6. Гуменюк Т. К. Постмодернізм як транскультурний феномен: естетичний аналіз : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 09.00.08 / Т. К. Гуменюк ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2002. — 38 с.
7. Деррида Ж. Письмо и различие / Ж. Деррида ; пер. с фр. Д. Кралечкина. — М. : Акад. проект, 2007. — 495 с.
8. Ильин И. П. Постмодернізм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа / И. П. Ильин. — М. : Интрада, 1998. — 256 с.
9. Ильин И. П. Постструктурализм. Деконструкция. Постмодернізм / И. П. Ильин. — М. : Интрада, 1998. — 255 с.
10. Козловски П. Культура постмодерна: общественно-культурные последствия технического развития : пер. с нем. / П. Козловски. — М. : Республика, 1997. — 240 с.
11. Кристева Ю. Избранные труды: разрушение поэтики / Ю. Кристева ; пер. с фр. Г. К. Косикова, Б. П. Нарумова. — М. : РОССПЭН, 2004. — 656 с.
12. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар ; пер. с фр. Н. А. Шматко. — М. : Ин-т эксперимент. социологии. — СПб. : Алетейя, 1998. — 160 с.
13. Маньковская Н. Б. Эстетика постмодернизма / Н. Б. Маньковская. — СПб. : Алетейя, 2000. — 347 с.
14. Сокал А. Интеллектуальные уловки: критика философии постмодерна / А. Сокал, Ж. Брикмон ; пер. с англ.: А. Костиковой, Д. Кралечкина. — М. : Дом интеллектуал. кн., 2002. — 248 с.
15. Стародубцева Л. В. Лики памяти. Культура эпохи «пост» / Л. В. Стародубцева / Харьк. гос. акад. культуры. — Х. : ХГАК, 1999. — 266 с.
16. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности : работы разных лет : пер. с фр. / М. Фуко. — М. : Касталь, 1996. — 448 с.
17. Фуко М. Надзирать и наказывать / М. Фуко ; пер. с фр. В. Наумова ; под ред. И. Борисовой. — М. : Ad Marginem, 1999. — 480 с.

Надійшла до редколегії 08.11.2013 р.

УДК [124.2:111.32]:82.091

М. В. ДЯЧЕНКО

ФІЛОСОФСЬКО-ЕТИЧНІ МОТИВИ В РОМАНІ І. О. ГОНЧАРОВА «ОБЛОМОВ»: ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ВИМІР

Розглядається проблема людини, сенсу її буття, співвідношення раціонального і чуттєво-емоційного у свідомості, приділено увагу світоглядним орієнтирам, морально-етичним аспектам у духовному розвитку особистості в умовах сучасного суспільства.

Ключові слова: *людина, життя, свідомість, світогляд, сенс буття, раціональне, чуттєве, мораль, етика, праця, літературний герой, цивілізація, культура.*

Рассматривается проблема человека, смысла его жизни, соотношения рационального и чувственно-эмоционального в сознании, уделяется внимание мировоззренческим ориентирам, морально-этическим аспектам в духовном развитии личности в условиях современного общества.

Ключевые слова: человек, жизнь, сознание, мировоззрение, смысл жизни, рациональное, чувственное, мораль, этика, труд, литературный герой, цивилизация, культура.

The article deals with the problem of the human being, the meaning of his life, the correlation of rational and perceptual and emotional in the consciousness. Special attention is paid to the vision guidelines, mental and ethical aspects in spiritual personality development under the circumstances of modern society evolution.

Key words: human being, life, consciousness, world-view, meaning of life, rational, perceptual, morality, ethics, labour, literary character, civilization, culture.

Або я не зрозумів цього життя,
або воно нікуди не годиться...

Обломов

«На Гороховій вулиці, в одній із великих домівок, народонаселення якої вистачило б на ціле місто, лежав уранці в ліжку, у своєму помешканні, Ілля Ілліч Обломов», — так розпочав свій знаменитий роман І. Гончаров — визнаний класик російської літератури. Здавалося б, чим може зацікавити сучасного читача цей твір, написаний у середині XIX ст., нехай навіть і великим класиком? Свого часу цей роман детально дослідили відомі російські критики — М. Добролюбов, Д. Писарев, О. Дружинін, І. Анненський, Д. Мережковський.

Чи актуальні нині питання, які ставлять перед собою і перед усім суспільним життям загалом герої гончаровського роману? Безперечно, актуальні, адже вони дотичні до глибинних смисложитєвих проблем — тих, що у філософії називаються «вічними». М. Добролюбов стосовно цього зазначав: «І після прочитання всього роману ви відчуваєте, що до вашої думки додалося щось нове, нові образи, нові типи. Вони вас тривалий час переслідують, вам хочеться думати про них, виявити їх значення і ставлення до вашого власного життя, характеру, нахилів» [2, с. 470].

Критик має рацію, говорячи про проєкцію способу життя літературних персонажів на наше власне життя. Завжди цікавими є ті літературні образи і типи, які в чомусь споріднені з нами. Таким є і образ головного героя роману І. Гончарова — Обломова. З перших сторінок розповіді читач стає свідком життя людини, якій трохи більше тридцяти років. Головною особливістю її характеру була безтурботність. Рівний відтінок безтурботності, як зазначає письменник, теплився на всьому його лиці, вона переходила в пози всього тіла і навіть у складки домашнього одягу Обломова. До речі, костюм цього літературного персонажа складався з двох, уже знайомих читачеві елементів, які гармоніювали з його постійним психічним станом — апатією і дрімотою. Перший з них — справжній східний халат з персидської матерії надто великий, у який Ілля Ілліч міг закутатися двічі, другий — довгі, м'які і широкі туфлі, в які він, «не дивлячись,

опускав ноги з постелі на підлогу і неодмінно попадав у них зразу» [1, с. 6].

Як відомо, постійне лежання на дивані було нормальним станом Обломова, зокрема під час прийому гостей і візитерів. Це був спосіб життя, оснований на законі економії сил — фізичних і духовних, своєрідний різновид життєвого принципу «недіяння», вельми шанований у філософсько-етичних ученнях Сходу. Обломов хотів би перебувати в такому стані постійно, максимально прагнув його, але життя не терпить односторонності, порушуючи всі створені людьми ідилії. Перервало воно і бажаний спокій Обломова. Дві обставини вивели його із цього стану — лист старости з його маєтку — села Обломовки — з неприємною звісткою про неврожай, зменшення загального прибутку від сільських господарств і вимога господаря будинку на вулиці Гороховій у Петербурзі звільнити квартиру, яку наймав Обломов упродовж багатьох років. Таким чином, стан спокою було віроломно порушено. Ці обставини вибили його зі звичної, найждженої колії життя і стали в першій частині роману причиною для виявлення, з одного боку, щирості і товариської співучасті приятелів Обломова у вирішенні проблем, а з іншого, — сенсу існування людей, належних до світських верств петербурзького життя.

Чому ж людина в розквіті фізичних і духовних сил, дворянин від роду, син поміщика, володар маєтку, колезький секретар, що вже дванадцять років безвиїзно мешкає в Петербурзі, немовби заклала у своєму житті і воліє відлежуватися на дивані? Відповідь автора роману цілком прогнозована: його літературний герой розчарувався у своєму житті, втратив орієнтири, не знайшов сенсу буття. Яким є його життя, частиною якого він є, і тих людей, що «роблять» його? Навіщо метушитися, виконувати так звані «справи»? — запитання, які Обломов задає самому собі й оточуючим його людям. Сюжет роману, його фабула, зображення мінливої повсякденності, подробиць побуту міського й сільського життя літературного героя — це лише феноменальний рівень, напівпрозора мантия буття, за якою приховано глибинні сутнісні запитання: «Для чого надане Богом життя?» «Що робити людині в цьому житті?» «Які цінності й ідеали вважати взірцем?» «Яких моральних норм і принципів дотримувати?»

А як світло і радісно спочатку було на душі літературного героя, як йому хотілося жити, виконувати важливі «справи», бути корисним суспільству! Які мрії і надії плекав він у душі в пору «туманної юності!» У перші роки перебування в Петербурзі, зазначає автор роману, «...спокійні риси лиця Обломова оживлялися частіше, очі подовгу сяяли вогнем життя, вони випромінювали світло, надію, силу. Він хвилювався, як і всі, надіявся, радувався дрібницям і від дрібниць же і страждав» [1, с. 60]. Душа героя жадала любові, вона була ще чистою і незайманою. Обломов готувався зробити службу кар'єру,

досягти успіхів у суспільстві, у перспективі — створити сім'ю і жити активним повноцінним життям.

Однак з часом ідеали і мрії почали тьмяніти під впливом «прози життя». Служба в департаменті, світське життя, багатолюддя, повсякденна суєта стали дратувати його, на нього напав нервовий страх. «Ліниво махнув він рукою на всі юнацькі обманувші його або обмануті ним надії...» [1, с. 62]. «Поступово промінці очей замінилися двома тьмяними точками», — це зауваження письменника є вельми симптоматичним [1, с. 57]. Чи не так у кожного з нас сердечний вогонь юності поступово згасає і змінюється ледь жевріючими вуглинками, блиск очей тьмяніє і життя перетворюється на животіння?

І. Гончаров, описуючи долю свого героя, позначає певні інваріанти, котрі є загальним алгоритмом усього існуючого: народження, зростання, розквіт, зрілість, згасання, смерть. Особливості життя Обломова, якщо розглядати в означеному контексті, полягають у тому, що він у прискореному темпі проходив усі ці етапи: стадія згасання життєвої енергії змінює ще не реалізовану повністю стадію розквіту. Розчарування в житті особистості виникають, коли її ідеали не тільки не збігаються з реальним життєвим процесом, а й суперечать йому. Так сталося і з Обломовим, котрий з радістю пустився в плавання в океані життя, орієнтуючись на кращі ідеали-маяки: віра в добре і прекрасне, надія на щастя, любов до ближнього в дусі християнської моралі. Таке світовідчуття в юнака могло сформуватися в провінційному середовищі, яке чудово зобразив І. Гончаров, змальовуючи життя в Обломовці, де і проходило становлення особистості Іллі Ілліча Обломова. Петербург, куди приїхав молодий, романтично налаштований Ілля робити кар'єру й облаштовувати своє подальше життя, постав перед ним як певна протилежність провінції, як анти-Обломовка. Це місто швидко згасило вогонь життя в душі юнака, не підготовленого до існування в умовах міської цивілізації, що, як виявилось, не церемониться з морально сформованими людьми, особливо людьми з боязким, апатичним характером.

Перше, з чим довелося зіткнутися Обломову в петербурзькому соціальному середовищі, це відчуження людини від людини. І на службі в канцелярії, і під час спілкування з колегами-чиновниками він помічав, що люди немовби не належать самим собі, виконують не свою справу, живуть неприродним життям. Так, один із візитерів — Волков, котрий на хвилинку навідався до Обломова, повідомляє, що йому треба здійснити візити ще в десять місць. «У десять місць в один день — бідолашний! — думав Обломов. — І це життя! — Він сильно знизав плечима. — Де ж тут людина? На що вона роздрібнюється і розсипається?...» Інший візитер — молодий чиновник Судьбинський, посилаючись на обмаль часу, також не виявляє інтересу, уваги і співчуття до особистих проблем господаря помешкання, поспішає здійснити «потрібні» йому візити. Душевні проблеми Обломова

цим візитерам, як і більшості людей з оточення Обломова, зовсім не цікаві. У цьому сенсі характерним є внутрішній монолог Обломова: «Загруз, любий друже, по самі вуха... І сліпий, і глухий, і німий до всього існуючого в світі. А вийде в люди, з часом орудуватиме справами і чинів здобуде... У нас це називається кар'єрою! А як мало тут людині потрібно: розуму її, волі, чуття — навіщо все це? Розкіш! І проживе свій вік, і ніщо не ворухнеться в ній...» [1, с. 25–26].

Але не тільки байдужість до ближнього і заклопотаність своєю кар'єрою є надто важливими для відвідувачів Обломова. В особі літератора Пенкіна він убачає деякі ознаки людини цивілізації. У діалозі з Пенкіним Обломов осуджує намагання багатьох літераторів зображати злодіїв, повій, тупоумних чиновників із позицій «киплячої злості», «сміху презирства». У них немає ніякого співчуття, гуманного ставлення до цих людей. «Ні, їх треба карати, викорінювати з громадянського середовища, із суспільства», — зазначає Пенкін [1, с. 28]. Обломов же наголошує на своєму розумінні завдання письменника в його ставленні до людини: «Зображуй злодія, повію, пихатого дурня, але й людину при цьому не забудь. Де ж тут людяність? Ви однією головою волієте писати!.. Ви вважаєте, що для думки не потрібне серце? Ні, вона запліднюється любов'ю. Подайте руку пропачій людині, щоб підняти її, а не глуміться. Любіть її, пригадайте і самого себе в ній, поведіться з нею, як із собою» [1, с. 28]. У цьому монолозі літературного героя звучать мотиви християнської етики.

Усі ці відвідувачі навіщося потрібні були Обломову. І це зрозуміло, адже вони — суб'єкти, носії того життя, від якого він намагався дистанціюватися, але повністю вийти з нього не міг. Філософствующому Обломову багато чого було видно зі свого дивана, адже він у недалекому минулому теж був активним учасником петербурзького життя, служив у департаменті, робив візити, обертався в світських колах. У бесіді зі своїми відвідувачами він іноді цікавився якимись фактами, епізодами, але швидко втрачав до них інтерес, оскільки таке життя його було йому не до душі. Варто зазначити, що знайомі відвідували Обломова, знаючи, що в нього можна чимось пожититися — питвом, їжею, гарними цигарками, попросити грошей у борг без повернення. Та не менш важливими для них були і суто людські якості господаря квартири: він був щирим, ласкавим з усіма, неконфліктним — милою для всіх людиною.

Боязкі й апатичні від природи, але морально виховані люди, на кшталт Обломова, не можуть насправді «вписатися» в темпоритм цивілізації, тяжко переживають багатолюддя й суєту. Їм потрібна своя, периферійна ніша життя, в якій вони почували б себе комфортно, не силували свою, надану від природи, психічну конституцію і, водночас, не були б вилучені з потоку життя.

І. Гончаров надзвичайно образно живописує цинізм і антигуманність стосунків між людьми в умовах міського цивілізаційного життя

в середині XIX ст. У діалозі зі Штольцем Обломов висловлює своє негативне ставлення до того середовища, в якому опинився, приїхавши до Петербурга. «Де тут людина? Де її цілісність? Як вона розмінялася на всякі дрібниці?.. Невже так життєво важливо знати нам усім, чому французький посланник виїхав із Риму або навіщо Мехмет-Алі послав корабель у Константинополь, чи що сказав там якийсь депутат? Про подібні дрібниці всі клопочуть — світ, суспільство, але забувають, точніше, не бажають звертатися до духовного життя людини, до проблем її духовного благополуччя, встановлення гуманних взаємовідносин. Інтереси суспільства зводяться до того, хто, як й уві що вдягнений, кожний намагається висміяти ближнього, збити з ніг іншого і на його падінні побудувати своє благополуччя» [1, с. 179, 181]. «Щось неладно з цим життям, — констатує Обломов. — Хіба це життя? — запитує він. — Утім, живуть так, наче в цьому все життя...» «Чим же ці представники світських кіл краще за мене, лежачого на дивані? Для них життя — безглузде перетасовування днів, — розмірковує Обломов. — Хіба вони не мерці? Хіба не сплять вони все життя сидячи? Чим же я винуватіший, лежачи в себе вдома і не забиваючи голови трійками і валетами? Штольц намагається заперечити, наводить свої аргументи щодо виправдання цього життя: «Що-небудь же повинно тішити світ і суспільство, у кожного свої інтереси. На те воно і життя...». У відповідь Обломов зауважує: «Життя... Гарне життя! Усі ці мерці, сплячі люди, гірші за мене ці члени світу й суспільства!» [1, с. 180].

Обломова не влаштовували і навіть викликали обурення прерентивне ставлення до людини, домінування принципу повинності. Цей принцип, як відомо, зацікавлено вивчав І. Кант і на його основі сконструював деякі правила життя, що називаються «категоричними імперативами». Кожен повинен у цьому житті робити те, що приписують ці правила. Імперативні повеління — «повинно» і «треба» — постійно спрямовуються на особистість. Суспільство через інститути моралі і права відстежує, контролює їх виконання окремою людиною. Як наслідок, усе її життя складається з цього «треба»: треба народитися, треба вчитися, треба працювати, треба женитися, треба до чогось прагнути, нарешті, треба вмирати. Тотальні «треба» і «повинно» — як утілення несвободи, виявлення нав'язаної іззовні обридлої залежності від когось і від чогось — відчужують людину від самої себе. Саме ця повинність, що пригнічує особистість, викликає протест у людей, подібних до Обломова: мені нічого «не треба», я нікому нічого «не повинен», залиште мене в спокої, дайте можливість самовизначитися!

Ще в шкільні роки Обломов хворобливо сприймав тиск цього преса — «треба». Треба було вивчати багато наук, виконувати безліч завдань і уроків, слухати вчителів. Навчання, традиційна шкільна наука основані на рутинному принципі «треба». Учень замість радості

пізнання світу й самого себе відбуває повинність навчання — засвоєння часто не потрібних для його життя знань. «Навіщо всі оці муки, суворі порядки, вимогливість учителів, заборони бігати, пустувати, веселитися? Коли ж жити? — запитував Обломов. — Коли ж, нарешті, пускати в обіг цей капітал знань, більшість яких не знадобиться в житті?» [1, с. 63].

Автор роману констатує, що в Обломова між наукою і життям виникла ціла прірва. Життя в нього було саме по собі, а наука сама по собі. Здобуті знання він не міг застосувати практично: наприклад, він не міг написати листа в поліцію і послав за писарем; усі економічні розрахунки щодо утримання господарства в маєтку Обломовці виконувати йому було не під силу, і він передовірив це робити шахраю-старості. Саме так жили його батьки, діди, і він вважав за розумне продовжувати сімейні традиції. Наука, серйозне читання, господарська діяльність — усе це було не «його». Йому до душі був «напряма вільно гуляючої в голові і покійно дрімаючої думки», він любив поезію, був схильний до мрійництва, апатія повністю оволоділа ним після зневіри у своїй здатності жити активним практичним життям. Усі зусилля окремої особистості якимось чином змінити життя, на його думку, були марними. Воно буде таким, яким є, і люди робити-муть те, що робили завжди. Навіть слуга Обломова — Захар — відчув цей умонастрій свого пана. Він, наприклад, не вважав необхідним регулярно прибирати пиляку в кабінеті Обломова. «Прибиреш, — говорив він, — а завтра знову набереться» [1, с. 14].

Ідеал життя для Обломова — це життя патріархальне, тихе, як спокійна ріка. Його втіленням є Обломовка — «мирний куточок милої землі», де «доць — так доць, місяць, як вичищений таз», де «все до душі, без злоби». «Хіба це не життя?» — запитував Обломов у Штольца. На думку Штольца — прибічника цивілізаційного розвитку — у людини повинні бути інші ідеали: невпинна праця і підприємництво як умова суспільного прогресу. «Та коли ж жити?.. Для чого мучитися весь вік? — запитував Обломов. «Для самої праці, більше ні для чого, — відповідав Штольц. — Праця — образ, зміст, стихія і мета життя, принаймні, мого. Он ти вигнав працю з життя: на що воно схоже?» [1, с. 189].

Слід зазначити, що в цьому діалозі виявилися протилежні соціальні й психологічні настанови стосовно праці. Одна з них — характерніша для православ'я — розглядає працю як покарання Господнє за те, що згрішили в раю перші люди — Адам і Єва (в поті чола свого людина має працювати). У Біблії з трудовою діяльністю асоціюються страждання, неспокій, мученицьке напруження всіх сил. Саме так ставилися до праці батьки і діди Обломова, вважаючи, що вона — лише засіб для забезпечення безбідного життя, і в жодному разі — не самоціль або засіб накопичення багатства. В Обломовці, зазначає І. Гончаров, «збувають з плеч роботу як іго; там пан не встає на зорі

і не ходить по фабриках біля намазаних салом і маслом коліс та пружин» [1, с. 162].

Зовсім інше ставлення до праці й порядку життя характерне для сім'ї, в якій виховувався Андрій Штольц. Його батько, за національністю — німець, представник іншої ментальності, орієнтованої на працю, як на освячену тією ж Біблією людську справу. «Молись і працюй!» — заповідав своїм одновірцям один із ідеологів протестантизму Мартін Лютер. Праця для нього є і смыслом, і метою людського життя.

Батько з раннього дитинства привчав Андрія до праці і життєвого порядку, в той час, як його ровесник — Ілля Обломов — не міг навіть самостійно вдягнутися, і слуга — ще молодий Захарка — уранці натягував йому на ноги панчохи і взував башмаки. Коли А. Штольц досяг повноліття, його, «наче кошени», батько викинув на вулицю — у самостійне життя. Невпинна праця, активна господарська, політична, культурна діяльність — таке кредо життя суспільно активних людей — творців цивілізації.

Однак Обломова не вабила така «стратегія» життя: «Читати газети... Турбуватися про те, навіщо англійці послали корабель на Схід... Іти вперед... і так усе життя! Прощай поетичний ідеал життя! Це якась кухня, а не життя; тут вічно полум'я, тріскотня, жар, шум... Коли ж жити?» [1, с. 194].

На основі цих розмислів виникають смисложиттєві запитання: людина з часом знатиме більше, стане вправнішою в праці, але чи буде вона морально чистішою і вбачати в людині людину, а не суперника в житті? Якщо ні, то навіщо в такому разі цей прогрес знань і праці? Знання ради знань і праця заради праці — така стратегія життя неприйнятна для Обломова, вона безсмыслює людське життя як найвищу цінність, що дана Богом.

Як відомо, І. Гончаров змушує Обломова «здвинутися з місця», піднятися зі свого дивана. Причина — кохання до Ольги Ільїнської. Завдячуючи їй він змінюється, ним оволодівають чари любовних пристрастей. Усе це сприяло тому, що він «наздогнав життя» — засвоїв його правила і навіть почав цікавитися, для чого французький посланник виїхав до Риму. Але він злякався своїх любовних пристрастей. Розум йому нашіптував: «Добре, коли добре. А після них часто залишаються: дим, сморід, а щастя немає! Спомини — один тільки сором і виривання волосся». Тому пристрасті треба обмежити, втілити їх в одруженні, в сімейній ідилії. «Собаку заведу, — вирішив Обломов, — або kota... краще kota: коти ласкаві, муркотять» [1, с. 225].

І все ж він відмовляється і від свого кохання до Ольги, і від намірів створити сім'ю. Головна причина — осторога, що почнуться неспокій і клопітливе життя з обов'язками і турботами, від яких він намагався відмежуватися ще до знайомства з Ольгою. Прощаючись, Ольга йому говорить: «Лягайте знову на спину, не помилитесь, не

впадете в безодню» [1, с. 269]. І Обломов вибрав саме таке життя — життя «диванної» людини. Він знову повернувся до своєї «духовної домовини», до вже остаточно усталеного життя, сутністю якого були практичне недіяння і апатичний песимізм. Напевне, давньогрецький філософ Геракліт мав рацію, стверджуючи, що сплячі люди також діють, таким чином сприяючи тому, що відбувається в світі.

Живе життя потребує мобілізації духовних і фізичних сил, готовності до боротьби і з іншими людьми, і з самим собою. Штольц наставляв Обломова: щоб жити, треба активно діяти, виявляти ініціативу, змінювати обставини, боротися з перепонами, спокусами. «Життя — це боротьба», — стверджували Т. Гоббс, Ч. Дарвін, К. Маркс, З. Фрейд та ін., зазначаючи: щоб жити, треба постійно боротися — з природним середовищем, із соціальним оточенням, обстоювати свої позиції в сім'ї, на роботі тощо.

Але найвідворотніше і найскладніше для людини — боротьба із самою собою: своїми схильностями, звичками, життєвими настановами, сумнівами. Нарешті, життя — це постійна боротьба зі смертю. Але такі люди, подібно до Обломова (а в кожному з нас більшою чи меншою мірою присутній Обломов), не хочуть, уникають цієї боротьби. Хіба не можна, запитуємо іноді себе, так улаштуватися в цьому світі, щоб просто бути, насолоджуватися фактом свого існування — просто жити? Жити, не роблячи зла ближньому, а, навпаки, — творити добре, дивуватися цьому загадковому світу, захоплюватися всім існуючим під сонцем; жити умиростворено без цієї проклятої боротьби з усім існуючим і з самим собою? Невже стан постійної боротьби і є наше життя? І від нього не заховатися ні в яку життєву раковину, подібно до рака-самітника?

Якщо боротьби не уникнути, ніколи не позбавитися всієї цієї життєвої суєти, що не має кінцевого смислу, то чи потрібне таке життя? Виявляється, що смисл усього життя — у цій самій боротьбі. Плавець, який перестає активно працювати руками і ногами, неминуче йде на дно. На таке «дно» життя йдуть ті, хто не бачить смислу «триматися на плаву», — зазвичай, рішучі люди, котрі розчарувалися в такому житті. Серед них багато і видатних, і так званих «простих» людей. З розвитком цивілізації це має тенденцію до розширення. Людина все частіше опиняється перед вибором: або прийняти цю нав'язану їй гру — життя як боротьбу, або виходити з неї. Але є і третій, неальтернативний, шлях — шлях компромісу: розуміти абсурдність такого життя і не поривати з ним — «тягнути лямку» існування до останньої миті, триматися на поверхні потоку повсякденності, пасивно протестувати проти абсурду і час від часу побломовськи трагічно запитувати: «А коли ж жити?»

І. Гончаров на прикладі розмислів свого літературного героя доводить, що людська історія зводиться до боротьби різних соціальних сил: не буде ні людині, ні людству «спокою» в цьому світі й не існує

спокійного життя. «І сама історія тільки нудьгу викликає: учиш, читаєш, що ось настало лихоліття, людина нещасна; ось вона збирається із силами, працює, потерпає, турбується, все готує ясні дні. Ось настали вони — тут хоча б сама історія відпочила: ні, знову з'явилися хмари, знову будова завалилася, знову необхідно працювати, турбуватися... Не устають ясні дні, збігають і все плине життя, все плине, все ломка та ломка» [1, с. 63]. Узагальнюючи історичне і своє повсякденне життя, Обломов висловлює вельми неоднозначну думку: «Або я не зрозумів цього життя, або воно нікуди не годиться, а кращого я нічого не знав, не бачив, ніхто його не показав мені» [1, с. 191].

Очевидно, Обломов має рацію і в тому, що він «не зрозумів цього життя», і в тому, що «воно нікуди не годиться». Він, дійсно, не зрозумів життя, способом якого є безперервна боротьба, тому необхідно погодитися з класиками історичних і соціально-політичних наук, котрі проголошують боротьбу рушійною силою всього життя. Слушним є й те, що таке суспільне життя неприйнятне, суперечить загальнолюдським моральним ідеалам любові до людини і творення добра. Але людська історія свідчить про те, що ідеального морального життя ніколи не було в минулому, немає його нині і не буде в майбутньому. Нічого з цим не вдієш, цей факт слід прийняти як данину, неминучість.

За сюжетом роману деяку подобу ідеального особистого життя Обломов усе-таки знайшов у будинку міщанки Агаф'ї Матвіївни Пшенициної, в якій поселився як кватирант. Дистанціюючись від зовнішнього, неспокійного, на його думку, світу, він проводить недіяльне, споглядальне, не обтяжливе особистими й суспільними пориваннями життя домочадця. Його домогосподарка, не претендуючи на високий інтелект і духовну вишуканість, створила умови для життєвого комфорту, про які він мріяв і які нагадували йому життя в рідній Обломовці. Закінчує свій роман І. Гончаров тим, що Ілля Ілліч Обломов, згаслий духовно, але умиротворений у побутовому сенсі, йде з життя, смислу якого так і не зрозумів.

Парадокс полягає в тому, що, осуджуючи Обломова за його апатичність і «недвижимість», реалістично і багато в чому прагматично мислячі люди, такі як Штольц і Ольга, а також знайомі Обломова, любили його: було щось особливе, привабливе в ньому. За що ж вони його любили? «За те, — зазначає Андрій Штольц, — що в ньому дорожче будь-якого розуму: чесне, вірне серце! Це криштальна, прозора душа; таких людей мало; вони рідкісні; це перлини в натовпі! Його серце не підкупиш нічим; на нього всюди і скрізь можна покластися... Багатьох людей я знав з високими якостями, але ніколи не зустрічав серця чистішого, світлішого і простішого...» [1, с. 486–487].

Нині, на початку ХХІ ст., читач сприймає образ Обломова із симпатією і навіть любов'ю. І це не випадково. Чи часто ми зустрічаємо

морально чистих людей у сучасному житті? Потенційно кожний, хто приходить у цей світ, може мати такі якості. Але цей духовний потенціал повністю не реалізується через невладштованість, хаос у суспільному й особистому житті, щоденну метушню, боротьбу за фізичне виживання. Морально сформовані люди, зазвичай, програють у цій боротьбі. Вони, згідно з Ф. Достоевським, вважають «ідіотами» князя Мишкіна або опиняються в «палаті №6», як відомий літературний герой повісті А. Чехова, або ж називають «Дон-Кіхотами», натякаючи на дивацтва головного персонажа роману Сервантеса. Деякі з них, такі як Обломов, мріють жити справжнім життям, своєрідно протестують проти існуючого морального порядку: самоізолюються від суспільства, добровільно ув'язнюють себе в домашню тюрму, лежать на дивані, в запиленому кабінеті, куди лише зрідка зазирає сонце і глухо доносяться відголоски мирської суєти.

«А коли ж жити?» — у цьому Обломовському напівзапитанні, напівутвердженні багато правди. І хіба ми інколи не запитуємо себе, услід за Обломовим: «Хіба це життя?» Дійсно, і в гончаровський, і особливо в наш час загальної глобалізації, людині надто складно жити справжнім, істинно людським життям. Йї ніколи зупинитися, озирнутися навколо себе, передихнути від нелюдської гонки, присісти хоча б на віртуальну лавочку і, подумавши (до чого закликав А. Ейнштейн), запитати: «Куди я біжу, чи так живу, навіщо мені цей біг?» Зупинитися і спитати Всевишнього: «Чи це я, Господи?» А може це зовсім і не я, а хтось Інший у мені примушує мене брати участь у цьому нескінченному марафоні, що називається «науково-технічним прогресом», «всесвітнім зростанням», «цивілізаційним розвитком людства?» Іноді ми запитуємо себе: а чи не можна якось зіскочити з цього безумного експреса, так би мовити, «випасти» з життєвого потоку — наприклад, залагти на свій диван, як це робив Обломов? Не можна — свідчить з-за об'єктивних обставин: це неможливо тому, що цивілізаційний потік знесе тебе разом з твоїм диваном. Не можна через суб'єктивні фактори, оскільки твоя свідомість повністю інтегрована у вселюдську свідомість і будь-яке «випадання» з існуючого життя оцінюється суспільством як девіація, хвороба духу. Спрацьовує принцип психічного «зараження» — бути і мислити, «як усі» — подібно до хлопчика Пилипка з однойменного оповідання Л. Толстого, котрий так пояснював свою поведінку: «усі побігли, і я побіг».

Так що ж нам — репрезентантам сучасного цивілізаційного розвитку — відповісти на запитання Обломова: «А коли ж жити?»

Список літератури

1. Гончаров И. А. Собрание сочинений в шести томах / И. А. Гончаров. — М. : Изд-во «Правда», 1972. — Том 4. — 525 с.
2. Гончаров И. А. Избранные сочинения / И. А. Гончаров. — М. : Худ. лит., 1990. — 575 с.

Надійшла до редколегії 14.11.2013 р.